

TÖREKVÉSEK A KGST-TAGORSZÁGOK SZOROSABB EGYÜTTMŰKÖDÉSÉRE AZ 1953 ÉS 1991 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

EFFORTS FOR A CLOSER COOPERATION AMONG THE CMEA COUNTRIES DURING THE PERIOD FROM 1953 TO 1991

Domonkos Endre ^{1*} <https://orcid.org/0000-0003-1899-4798>

¹ habilitált egyetemi docens Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapesti Gazdasági Egyetem, Alkalmazott Tudományok Egyeteme Külkereskedelmi Kar, Magyarország
<https://doi.org/10.47833/2022.2.ECO.009>

Kulcsszavak:

gazdaságtörténet
KGST
szakosodás
külkereskedelem
a szocialista integráció
Átfogó Programja 1971-ben

Keywords:

economic history
CMEA
specialisation
foreign trade
CMEA's complex
programme of 1971

Cikktörténet:

Beérkezett 2022. október 10.
Átdolgozva 2022. október 31.
Elfogadva 2022. november 5.

Összefoglalás

A KGST működésében az 1953 utáni időszakban számos kezdeményezés született a tagországok közötti együttműködés erősítésére. A tagállamok eltérő elképzeléseket fogalmaztak meg a szakosodás és a nemzetközi munkamegosztás kérdésében. A Szovjetunió 1962-ben nemzetek feletti szervezetté akarta alakítani a regionális szervezetet, de Románia élesen ellenezte a szovjet elképzelés gyakorlatban való megvalósítását. A hruscsovi vezetés végül visszavonta a szorosabb együttműködés megteremtésére vonatkozó javaslatot. Az 1971-ben elfogadott szocialista integráció Átfogó Programja egy kompromisszumos elemeket tartalmazó dokumentumcsomag volt, amely kísérletet tett arra, hogy összehangolja az egyes KGST-tagállamok érdekeit. Jóllehet a szocialista országok számos közös beruházási tervet fogadtak el, a gyakorlatban csak néhány ipari ágazaton (autóipar és gépgyártás) került sor kooperációra. Jelen tanulmány célja a KGST-tagállamok közötti szorosabb együttműködés megteremtésére irányuló törekvések bemutatása. Ugyanakkor területi korlátok miatt nem kívánok foglalkozni az államszocialista rendszerek válságával.

Abstract

After 1953, several initiatives were launched within the framework of the CMEA in order to strengthen ties among its members. As regards of specialisation and international division of labour, the concepts elaborated by the member countries were completely different. In 1962, the USSR wanted to transform CMEA as a supranational organisation, which was sharply criticised and refused by Romania. Finally, the proposal for an enhanced cooperation was withdrawn by the Soviet leadership of Nikita Khrushchev. The complex programme of 1971 could be

* Kapcsolattartó szerző. Tel.: + 36 20 479 5108
E-mail cím: Domonkos.Endre@uni-bge.hu

perceived as a compromise, aimed at aligning the interests of each CMEA country. Although numerous joint investment projects were adopted by the socialist countries, cooperation only occurred in a few industrial branches (automotive industry and engineering). The objective of my paper is to represent the endeavours of a closer cooperation among the countries of the CMEA. Because of length constraints, the essay will not focus on the crisis of state socialism.

1. Bevezetés

Az 1949. január 20-án, Moszkvában megalakult Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) szervezeti és intézményi működésében alapvető fordulatot jelentett az 1953 utáni időszak [23]. A szervezeten belül intenzív vita kezdődött a szakosodás lehetőségéről, valamint az egyes tagországok közötti hosszú távú együttműködési program beindításáról. Az 1971-ben elfogadott szocialista integráció Átfogó Programja a közös tervezés szükségességére és az együttes beruházások végrehajtására épült. Az 1973. évi olajárrobbanás következtében a Szovjetunió egyre nagyobb mértékben fordult a dollár-elszámolású piacok felé, és a többi KGST-tagország számára is felértékelődtek a nyugat-európai országokkal folytatott gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok. Az 1970-es évek közepétől a szocialista országok ipari késztermékei iránti kereslet visszaesett a világpiacon. További problémát jelentett, hogy a KGST tagállamai által előállított termékek jelentős része nem felelt meg a korszerű műszaki és technikai követelményeknek. Mindezek következtében a térség országainak külkereskedelmi cserearánya romlott, és az 1980-as évek elejére a hét KGST-tagország nettó adósságállománya elérte a 71 milliárd dollárt.

Jelen tanulmány célja a KGST-n belül a szorosabb gazdasági együttműködésre irányuló törekvések ismertetése. Lényeges szempontot jelent a szervezeten belüli szakosodással és munkamegosztással kapcsolatos tagállami álláspontot rövid ismertetése, továbbá a KGST megszűnéséhez vezető ok és okozati összefüggések vizsgálata.

2. Módszer

A szocialista blokk országait alkotó integrációs szervezet bemutatása hazai és nemzetközi szakirodalmi anyagra támaszkodva mutatja be a KGST-n belül az 1953 és 1991 közötti időszakban lezajlott intézményi és szervezeti változásokat. Interdiszciplináris jelleggel elemzi az egyes tagállamok eltérő érdekeit és álláspontját a szorosabb gazdasági együttműködés lehetőségével kapcsolatosan. Kiemelten foglalkozik az 1973. évi olajárrobbanásnak a KGST-országok külkereskedelmére gyakorolt következményeivel, valamint a szervezet megszűnésének okaival.

3. Szakirodalmi áttekintés

3.1. Törekvések a KGST-tagországok közötti szorosabb együttműködésére (1953–1991)

Sztálin halála (1953. március 4.) alapvető fordulatot hozott a szocialista tagállamok gazdasági együttműködésének megteremtését szolgáló szervezet működésében. A KGST berlini ülésén döntés született a munkamegosztás megszervezésének módjáról, valamint a közös olaj- és villamos távvezeték rendszerének kiépítéséről. A szervezet központi apparátusa az 1960-es évek végén megkezdte a termelési munkamegosztás terveinek kidolgozását, és javaslatokat tett az egyes tagországoknak, hogy mely termékek gyártására szakosodjanak az egész szocialista piac ellátása érdekében. A gépgyártásban a tagállamok termékek ezreinek megosztott termeléséről állapodtak meg, s egyes országok monopóliumokat kaptak bizonyos termékek egyedüli gyártására az egész szocialista tábor számára [8]. Magyarország 228-féle gép gyártását vállalta, és kizárólagos jogot szerzett 48 típusra az egész KGST-piacon. Csehszlovákia és a Szovjetunió teherautók gyártására specializálódott, Románia pedig jogosítványokat kapott dízelmozdonyok gyártására és szállítására.

Bulgária bizonyos típusú komputerekkel látta el a szocialista országok regionális piacát. A megállapodás értelmében Magyarország felhagyott a 3–5 tonnás teherautók és az 5–7,5 tonnás speciális járművek, valamint a mezőgazdasági gépek és vasúti tehervagonok gyártásával, viszont cserében sikerült megszereznie az autóbuszgyártást az egész KGST részére. Ennek eredményeként az IKARUS – évi 12 ezer darab járművel – a világ hatodik legnagyobb buszgyártója lett. A KGST Vegyipari Állandó Bizottsága 1957 decemberében hosszú távú együttműködési programot indított el, melynek középpontjában a szocialista országok elmaradott vegyiparának fejlesztése állt [1].

Az 1957 és 1965 közötti időszakban lényeges intézményi és szervezeti változásokra került sor a KGST-ben. A szocialista országokat tömörítő regionális szervezetben bekövetkezett legfontosabb változások a következők voltak:

1. Mongólia 1962-ben lett a szervezet teljes jogú tagja, miközben Észak-Korea, Észak-Vietnám és Kuba megfigyelői státusszal rendelkezett [7]. Jugoszlávia társult tagként vett részt a KGST munkájában 1956 és 1958 között, illetve az 1965 utáni időszakban.
2. A KGST legfőbb irányító szervét, a kommunista országok pártfőtitkárait és miniszterelnökeit tömörítő Tanács a korábbi időszakhoz képest többször ülésezett és döntött az egész szervezetet érintő kérdésekben [4].
3. Felállították 1962-ben a szervezet Végrehajtó Bizottságát, amely miniszterelnök-helyettesekből álló, az összes többi KGST testület munkáját ellenőrző szerv volt. A testület 1962 és 1963 között 24 alkalommal ülésezett és a Bizottság tagjai állandó képvisellel rendelkeztek a KGST székhelyén, Moszkvában [5].
4. Intézményi téren lényeges változást jelentett az egyes ágazatok és specifikus területek (gazdaság, pénzügyek, statisztika stb.) irányításáért felelős állandó bizottságok felállítása. Összesen 21 állandó bizottság működött a KGST keretein belül.
5. A Gazdasági Együttműködés Nemzetközi Bankot 1963 októberében alapították, amely a tagországok közötti kereskedelmi tevékenységből adódó könyvelési műveletek végrehajtásáért felelt a multilaterális kapcsolatok kialakítása érdekében. A bank feladata közé tartozott a térségen kívüli pénzintézetekkel való pénzügyi tranzakciók lebonyolítása. A Gazdasági Együttműködés Nemzetközi Bankja mellett számos KGST-szervezetet hoztak létre az 1960-as években. Ez utóbbiak közé tartozott a Közös Vasúti Teherkocsi Park és az Intermetall Vaskohászati Együttműködési Szervezet [11].
6. Megerősítették a KGST Titkárságának szerepét a tagállamok gazdasági helyzetére vonatkozó dokumentumok elemzése és a szükséges adatgyűjtés terén [6].

A szervezetet alkotó egyes szocialista országok között jelentős véleménykülönbségek alakultak ki a specializáció kérdésében. A szovjet vezetés által 1962 és 1964 között megfogalmazott javaslat a KGST-t nemzetek feletti szervezetté kívánta alakítani. A Szovjetunió álláspontja szerint a KGST inkább előre hozzon döntéseket és ossza el az alapanyagokat, ne pedig az egyes országok vezetése által kidolgozott terveket próbálja utólag összehangolni. Jóllehet a tagországok többsége az 1960-as évek elején támogatta a szorosabb együttműködés koncepcióját (szakosodást és a kooperációt), Magyarország a központi tervezéssel szemben a piaci mechanizmusok megerősítését szorgalmazta. A legerőteljesebb ellenállást Románia tanúsította. A ceaușescui vezetés elutasított minden szorosabb típusú integráció kialakítására irányuló törekvést. Ebben szerepet játszott a román diktátor azon elhatározása, hogy a kelet-európai országban meg kell teremteni az ipari önellátás feltételeit. Románia határozott álláspontjával szembesülve a Szovjetunió végül lemondott a KGST szervezeti átalakításáról. Az 1971-ben elfogadott szocialista integráció Átfogó Programja egy kompromisszumot tartalmazó dokumentum volt a piaci mechanizmus hívei és a közös terv védelmezői között. A hangsúly egyértelműen a közös tervezésen és a gazdaság alapvető területein indított közös beruházásokon volt. A KGST működésébe bekerült az „érdekelt fél elve” is [20].

A szervezet keretein belül számos beruházási tervet is elfogadtak. Ilyen volt többek között az irkutszki cellulózgyár, a szibériai olajkitermelés és az 5500 kilométeres Barátság-olajvezeték, a 2700 kilométeres Szovjuz gázvezeték, a Béke Villamosenergia-hálózat és a jamburgi gázvezeték. A közös ipari projekteket 1980-ra 130 multilaterális egyezmény koordinálta. Az eladott és közösen gyártott gépek aránya a KGST-országok egymás közötti kereskedelmében 20-ról 40%-ra emelkedett 1970 és 1980 között. Ez a fajta együttműködés azonban csak azt a célt szolgálta, hogy

az egyes országok a blokkon belüli forgalmazás érdekében különféle termékeket állítsanak elő. Olyan típusú kooperáció nem létezett, amelynek keretében ugyanahhoz a termékhez különböző országokban állították volna elő az alkatrészeket [3].

A KGST működésének egyik legnagyobb problémáját a mesterséges árképzés jelentette, amely nem tükrözte a társadalmi ráfordításokat és értékviszonyokat. Míg a KGST megalakulását követő első évtizedben természetes árucserére alapult a tagországok közötti kereskedelem, addig az 1960-as évek elején létrehozták a transzferábilis rubelt, mint elszámoló eszközt. A teljes konvertibilitás a tagállamok valutái között hosszú távon sem jöhetett számításba. A transzferabilitás lényegében azt jelentette, hogy az egyik ország javára keletkezett többlet egy harmadik országban elköltethető, vagyis a harmadik országgal kapcsolatos kereskedelmi vagy fizetési hiány kiegyenlíthetővé válik [15]. Kornai János rámutat arra, hogy ez utóbbi sohasem valósult meg, mégpedig több okból. Egyrészt hiányoztak az intézményi keretek a gyakorlati megvalósításához, másrészt a „bürokratikus koordináció” sarkalatos elveivel kerülne összeütközésbe az a gyakorlat, amely megengedné, hogy A ország a B országgal folytatott kereskedelme során keletkezett transzferábilis rubeljét szabadon elköltse C vagy D országban. A transzferábilis rubel csupán egy elszámolási eszköz maradt, s nem vált hivatalos fizetőeszközzé, s mint ilyen nem segítette elő az erőforrások és termékek áramlását [16]. Ugyanakkor a KGST-országok a tőkés országokkal lebonyolított export-import akciókban világpiaci áron számoltak. Ennek következtében rövid idő alatt kialakult a „puha áru” és a „kemény áru” fogalma. Kemény áru volt az, amit a világpiacon konvertibilis valutáért értékesítettek, puha áru pedig az, amit színvonalbeli problémák miatt csak a KGST-piacon lehetett eladni. Mindegyik KGST-ország arra törekedett, a kemény áruit kivonja az egymás közötti kereskedelemről, és tőkés piacon értékesítse. Ezek a törekvések a szervezetben belüli munkamegosztásban éles vitákat eredményeztek. Az egymás közötti tárgyalások során a tagállamok arra törekedtek, hogy a KGST-piacon a puha áruikkal jelenjenek meg, míg kemény áruikat a világpiacon adták el [9].

Alapvető problémát jelentett, hogy valamennyi KGST-ország gazdasága a központi tervutasítás rendszerére épült. Az egyes vállalatokat azért utasították exportra, hogy teljesítsék a tervet. A külkereskedelemben – a vállalatok nyereséges működése helyett – a mennyiségi szemlélet érvényesült. A tagországok alsóbb szintjein – azaz a vállalati szinten – az érdekeltség hiánya megghiúsította a KGST szintű tervek és kooperációk megvalósulását. A szállítási kvóták, minőségi feltételek és a határidők az esetek többségében csak papíron maradtak [10].

A KGST-tagországok a koreai háború idején (1950. július) rögzített árakat, melyek nem tükrözték a társadalmi ráfordításokat, felülvizsgálták és korszerűsítették. Az 1958-as bukaresti egyezmény értelmében az 1957–1958-as évek világpiaci árainak átlaga volt az irányadó egészen 1965-ig. Az 1965–1970-ig terjedő időszakra az 1960–64-ig tartó időszak világpiaci árainak átlaga vonatkozott. A KGST-n belüli kereskedelemben 1971–1975-ig az 1965–69-es évek világpiaci árainak átlaga volt mérvadó. Ugyanakkor 1975 elején, szovjet kezdeményezésre, felülbírálták az érvényben lévő árakat. Ettől kezdődően minden évben új árakat határoztak meg, melyek alapját az azt megelőző évek világpiaci árainak átlaga adta. [22] Az 1960-as évektől kezdve a KGST árrendszere a kis tagállamok számára volt előnyös. A Szovjetunió – különféle számítások szerint a szocialista táborhoz tartozó országoknak „rejtett” támogatásokra 30-70 milliárd dollárt folyósított [2].

A tagországok között a KGST-n belül kialakult együttműködés ellenére a régi nyugati kapcsolatok sem szűntek meg. A történelmi hagyományok és a két világháború közötti nyugati orientáció miatt nem szakadtak meg a gazdaságilag fejlett nyugat-európai országokkal folytatott gazdasági és kereskedelmi és kapcsolatok. A szovjet blokk országai közül Magyarországnak volt a legnyitottabb a gazdasága, itt maradt meg a legjelentősebb tőkés relációjú gazdasági kapcsolat. Az NDK esetében kiemelten fontos volt a belnémet (NSZK–NDK közötti) kereskedelem. Az 1970-es években pedig Románia is egyre szorosabb gazdasági kapcsolatrendszer alakított ki a fejlett piacgazdaságú országokkal. Az 1973-at követő években a Szovjetunió is erőteljes külkereskedelempolitikával próbálta kihasználni az olajpiac magas árait. A szovjet gazdaság egyre nagyobb mértékben fordult a dollár-elszámolású piacok felé, s az összes exportban 20%-ról 30%-ra nőtt a nyugati kereskedelem aránya [13]. A KGST-tagállamok fejlett piacgazdaságú országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatainak alakulását mutatja az 1. táblázat.

1. Táblázat. A KGST-országok külkereskedelme 1982-ben (százalékban)

	<i>szocialista országokkal</i>	<i>nyugati ipari országokkal</i>	<i>fejlődő országokkal</i>
Bulgária	71,7	15,5	12,7
NDK	66,1	28,2	5,8
Románia	55,4	33,9	9,4
Szovjetunió	45,0	36,2	18,8
Csehszlovákia	69,7	23,0	7,1
Magyarország	51,2	36,4	12,4
átlagosan	53,4	32,1	14,3

Forrás: Kaposi, Z. 2004, p. 221.

Az 1973. évi olajárrobbanás azonban alapvető fordulatot hozott a KGST-n belüli kereskedelemben. Az energia ára jelentősen megrágtult, a szovjetek pedig világpiaci áron szállították a kőolajat az egyes tagországoknak. További problémát jelentett, hogy a szovjet szállítások mennyisége nem növekedett abban a mértékben, ahogy arra a szervezetet alkotó partnerországok gazdaságfejlesztési terveik kialakításakor számítottak. A KGST-viszonylat növekedés-fenntartó szerepe csökkent. Az energiaárak gyors emelkedéséhez az importőrök csak nagy nehézségek árán tudtak alkalmazkodni, elsősorban a Szovjetunióba irányuló exportjuk mennyiségi növelésével igyekeztek a különbözetet kiegyenlíteni. Ez pedig nagy volumenben igényelt nyugati inputokat, elvonta a nyugati exportra szánt „árualapok” egy részét, és ezzel hozzájárult a nyugati viszonylatú (konvertibilis valutában fennálló) egyensúlyhiány fokozódásához [18]. A gazdasági nehézségeket tovább fokozta, hogy a KGST-tagországok elavult termékeiket alig tudták a világpiacon értékesíteni. A kivitt termékek értéke nem ellentételezte a növekvő külföldi adósság nagyságát, melynek következménye egy folyamatos eladósodás volt. A szocialista országok eladósodási folyamatában szerepet játszott a világgazdasági válság és a félkésztermékek iránt visszaesett kereslet is. A közép- és kelet-európai országok csak mezőgazdasági árukat, nyersanyagokat és félkésztermékeket tudtak exportálni, ám ezen termékek árnövekedése a nyugati piacokon elmaradt az importált ipari késztermékek árak mögött. Mindezek következtében a szocialista országokban egy állandóan növekvő adósságspirál alakult ki. A kereskedelmi mérleg folyamatosan deficitese volt, a felvett újabb hiteleket már a korábbi kölcsönök visszafizetésére és kamattörlesztéseire fordították, s nem termelési vagy minőségi fejlesztésekre. A 2. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy az 1971 és 1985 közötti időszakban a hét KGST-tagország adósságállománya mintegy 13-szorosára emelkedett, különösen a hetvenes években volt gyors ütemű az emelkedés [14].

2. Táblázat. Az európai KGST-országok nettó adósságállományának alakulása 1971–85 között milliárd dollárban

<i>Év</i>	<i>A hat KGST-ország</i>	<i>Szovjetunió</i>	<i>A hét KGST-ország együttesen</i>
1971	4,7	0,6	5,2
1975	18,8	7,4	26,3
1980	56,8	14,9	71,8
1981	58,3	16,6	74,9
1982	56,8	15,9	72,6
1983	53,0	13,6	66,6
1984	47,5	10,1	57,6
1985	52,1	12,1	64,3

Forrás: Kaposi, Z. 2002, p. 410.

A szervezet történetének utolsó időszakát a Szovjetunióban és a közép- és kelet-európai országokban kialakult gazdasági válság jellemezte. A Mihail Gorbacsov által meghirdetett glasznosztj és peresztrojka jelölte ki végső soron a KGST felosztatásának idejét. Ugyanakkor markáns véleménykülönbségek fogalmazódtak meg a szervezet tagállamai részéről a KGST jövőjét illetően. Míg a keletnémetek, a románok és a kubaiak a hosszú távú államközi specializáció és kereskedelmi egyezmények keretei által biztosított stabilitás megteremtését szorgalmazták, addig a magyarok és a lengyelek valódi piacot akartak létrehozni, a kormányközi szerződéseket pedig a tagországok vállalatai közötti kapcsolatokkal kívánták helyettesíteni. Lengyelország és Magyarország támogatta leginkább valutáik konvertibilisának bevezetését [21]. A KGST utolsó jelentős dokumentuma „A KGST tagállamok tudományos-technikai fejlesztésének komplex programja 2000-ig” című tervezet volt, amely kísérletet tett a tagországok élesen eltérő integrációs politikájának összeegyeztetésére. Bár a gorbacsovi peresztrojka idején megpróbálkoztak a KGST megújításával, 1991 elején, amikor a Szovjetunió beszüntette a barterügyleteket, a tagállamok közötti kereskedelem összeomlott. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa az 1991. szeptember 26-án tartott XLVI. záróüléssel hivatalosan is beszüntette működését [12].

3.2. Eredmények

A szakirodalmi forrásanyag alapján megállapítható, hogy a KGST-tagországok eltérő gazdasági szerkezete és a nemzetközi szakosodással kapcsolatos ellentétes álláspontjai miatt csak egyes területeken (gépgyártás) került sor szorosabb kooperációra. A konvertibilis valuta hiánya és a merev, bürokratikus tervutasításos gazdasági rendszer megakadályozta, hogy a szocialista blokk országainak integrációs szervezetén belül tartós és szerves, kölcsönös előnyöket biztosító kapcsolatrendszer jöjjön létre. További problémát jelentett az 1970-es években a világgazdaság szerkezetében bekövetkezett változásokhoz való alkalmazkodás elmaradása, amely hozzájárult a közép- és kelet-európai országok egyre súlyosbodó gazdasági válságához és előrevetítette a KGST megszűnését is, amelyre 1991-ben került sor.

4. Következtetések

Összegezve megállapítható, hogy a KGST azért nem válhatott integrációs szervezetté, mert mindvégig a gazdaságilag erősebb fél, a Szovjetunió érdekei domináltak [19]. Az egyoldalú energia- és nyersanyag-szállítások kiszolgáltató pozícióban tartották a kisebb KGST-országokat. A hangzatos ígérek ellenére alig történt érdemi előrelépés a KGST-n belüli nemzetközi munkamegosztás fejlesztésére. Voltak ugyan megállapodások néhány ágazatban a termékprofilok megosztására, de ezek gazdasági célszerűsége többnyire kétségesnek bizonyult. A KGST munkamegosztást előíró elvi határozatai ellenére számos szférában párhuzamosan épültek ki azonos rendeltetésű kapacitások a tagországokban. Néhány közös akciótól eltekintve alig került sor közös beruházásokra, nem volt érdemleges tőkeáramlás a tagországok között [17]. Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Római Szerződés a hat alapító tagország számára kölcsönös előnyöket biztosító közös piacra, valamint a négy alapvető szabadságjogra (az áruk, a munkaerő, a tőke és a pénz szabad áramlása) épült. Ezzel szemben a KGST működésében kezdettől fogva a merev és bürokratikus tervutasításos gazdálkodás elsőbbsége érvényesült, amely szovjet dominanciával párosult mind politikai-gazdasági, mind pedig katonai téren. A piacgazdaságokra jellemző árképzési mechanizmus, a konvertibilis valuta, mint fizetőeszköz teljesen hiányzott a tagországok közötti gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokban. Végső soron a KGST-országok közötti kereskedelem kölcsönös áruszállítások (barter-megállapodások) alapján történt. Ez utóbbi tényezők megakadályozták, hogy a KGST valódi integrációs szervezetté váljon a világgazdaságban.

Irodalomjegyzék

- [1] Berend, I. T.: *An Economic History of Twentieth-Century Europe. Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006, pp. 168–169.
- [2] Berend, I. T.: *Central and Eastern Europe, 1944–1993. Detour from the periphery to the periphery*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. 163–164.
- [3] Berend, T. I.: *Európa gazdasága a 20. században*. MTA Történettudományi Intézete Budapest, 2008, p. 165.
- [4] Brus, W.: 1957 to 1965. Search of Balanced Development. In: M. C. Kaser (eds). *The Economic History of Eastern Europe 1919-1975. Vol. III. Institutional change within a planned economy*. Oxford University Press, Oxford, 1986, pp. 71–139.
- [5] Brus, W.: 1957 to 1965. Search of Balanced Development. In: M. C. Kaser (eds). *The Economic History of Eastern Europe 1919-1975. Vol. III. Institutional change within a planned economy*. Oxford University Press, Oxford, 1986, pp. 113–114.
- [6] Brus, W.: 1957 to 1965. Search of Balanced Development. In: M. C. Kaser (eds). *The Economic History of Eastern Europe 1919-1975. Vol. III. Institutional change within a planned economy*. Oxford University Press, Oxford, 1986, p. 114.
- [7] Council for Mutual Economic Assistance (COMECON), *Encyclopedia of Geography*, 2010. Ed. Barney, W. <https://doi.org/10.4135/9781412939591.n226>
- [8] Gulyás, L.: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. *Hazai Térségfejlesztő Rt. Pécs*, 2005, pp. 110–113.
- [9] Gulyás, L.: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. *Hazai Térségfejlesztő Rt. Pécs*, 2005, p. 112.
- [10] Gulyás, L.: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. *Hazai Térségfejlesztő Rt. Pécs*, 2005, p. 112.
- [11] Honvári, J.: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Aula Kiadó, Budapest, 2005, pp. 662–663.
- [12] Honvári, J.: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Aula Kiadó, Budapest, 2005, p. 662.
- [13] Kaposi, Z.: *A 20. század gazdaságtörténete*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2004, pp. 220–221.
- [14] Kaposi, Z.: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2002, pp. 409–410.
- [15] Kaposi, Z.: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2002, p. 409.
- [16] Kornai, J.: *A szocialista rendszer*. Pozsony, Kalligram Kiadó, Budapest, 2012, pp. 378–379.
- [17] Kornai, J.: *A szocialista rendszer*. Pozsony, Kalligram Kiadó, Budapest, 2012, p. 378.
- [18] Köves, A.: *A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig. A kereskedelmi reorientáció néhány főbb kérdése a rendszerváltó országokban, különös tekintettel Magyarországra, I. Kontinuitás és diszkontinuitás a külkereskedelmi kapcsolatokban*. *Közgazdasági Szemle*, 2003, L. évf., 7–8. sz. pp. 635–653. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=635&kszemle=b95d818a8432769db5494087b3955f10>
- [19] Lorenz, M. L.: *The Council for Mutual Economic Assistance. Cold Wars. Asia, The Middle East Europe*, 2020, pp. 381–406. <https://doi.org/10.1017/9781108289825.022>
- [20] Márer, P.: *A „szovjet blokk” mint integrációs modell: gazdasági, politikai és katonai aspektusok*. In: Bán, D. A. – Diószegi, L. – Márer, P. – Pritz, P. – Romsics, I.: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Teleki László Alapítvány Budapest, 1997, pp. 225–307.
- [21] Márer, P.: *A „szovjet blokk” mint integrációs modell: gazdasági, politikai és katonai aspektusok*. In: Bán, D. A. – Diószegi, L. – Márer, P. – Pritz, P. – Romsics, I.: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Teleki László Alapítvány Budapest, 1997, pp. 256–257.
- [22] Márer, P.: *A „szovjet blokk” mint integrációs modell: gazdasági, politikai és katonai aspektusok*. In: Bán, D. A. – Diószegi, L. – Márer, P. – Pritz, P. – Romsics, I.: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Teleki László Alapítvány Budapest, 1997, p. 270.
- [23] *The Council for Mutual Economic Assistance, Current History*, 1949, Vol. 16, no. 91, pp. 170–170. <https://doi.org/10.1525/curh.1949.16.91.170>